خواوەند

لە نێوان داکۆکیکاران و نکوڵیکارانیدا

ئیبراهیم میکە عەلی

ناساندنی کتێب

❁ نـاوی کتێـب: خـواوەنـد لە نێـوان داکۆکیکـاران و نکوڵیکارانیدا

❁ نوسەر: ئیبراهیم میکە علی

❁ بابەت: هزری ئاینیی

❁ نۆبەی چاپ: یەکەم

❁ ساڵی چاپ: ٢٠٢١

❁ تیراژ: ٥٠٠ دانە

❁ ژمارەی سـپاردن: لەبەڕێوەبەرایەتیی گشـتیی کتێبخانە گشتییەکان /هەرێمی کوردستان، ژمارە سپاردنی ( ) ساڵی (٢٠٢١) پێ دراوە .

دەسپێك

خاڵێکی گرنگە هەیە کە پێویستە سەرنجی لەسەر ڕابگرین، ئەویش ئەوەیە کە: ئەم نووسینە و خاوەنی خامەکەی دەیانەوێت، بێلایەن و بابەتیانە و بەدوور لە گیانی دەمارگیریی، قسە لەسەر بابەتەکە بکەن و بەیەکسانیی لە هەردوو لایەنەکە بڕوانن، تا کۆتایی گفتوگۆکە.

لەم ڕوانگەیەوە ئەم نووسینە هەوڵێکی موتەوازعانەیە و دەیەوێت هەردوو لایەنی گفتوگۆکە بدوێنێت، بەهیوای گەیاندنی هەوادارانی هەردوولا بەئاکامێکی بەرهەمدار لەنووسینەکەدا.

ڕێچکەی کاری نووسینەکە لەسەر ئەو بنەمایەیە کە، نووسەر دەیەوێت ڕێز لە ژیریی خوێنەر بگرێت، نەك بیلاوێنێتەوە و سۆزی ڕابگرێت.

واتە: نایەوێت چەند دێڕێکی سۆز هەژێن، یان قین بزوێن، بنووسێت و چڵۆسکێك بهاوێتە ناو ئاگردانی ڕکابەرایەتیەکەوە و خۆی لە دورەوە سەیری بکات.

چوونکە هەر مرۆڤێك ئەگەر خاوەنی ژیریی بێت و ڕاستگۆیانە ناخی بخاتە ڕوو، باوەڕی بەوە هەیە کە ئەم گەردوونە لەسەر سیستەمێکی زۆر ورد و ئاڵۆز کاردەکات و بەڕێوە دەبرێت.

لەو ڕوانگەیەوە باوەڕیشی بەوە نیە کە، گەردوون و بوونەوەر خۆبەخۆ هاتبێتە بوون و خۆگەردانیش کاربکات و خۆی خۆی بەڕێوە ببات!

پرس و بابەتی سەلماندن و نکوڵیلێکردن یاخود چیی بوونی (ئەو - خوا)، ڕیشەدار ترین پرسە لە زەین و مێژووی مرۆڤایەتیدا.

واتە: نە نکوڵیکاران بەڵگەی مادیی و بەرجەستەیان لەسەر حەشالێکردنی هەیە و نە داکۆکیکارانیش لەسەر سەلماندنی، چوونکە (ئەو) بەپێی ئەو مەنهەجەی کە نووسەر کاری لەسەر دەکات، لە دەرەوەی (بوون) دایە.

لەوانەیە ئەم برگەی کۆتایی کە دەڵێین: (نە نکوڵیکاران بەڵگەی مادیی و بەرجەستەیان لەسەر حەشالێکردنی هەیە و نە داکۆکیکارانیش لەسەر سەلماندنی)، لەسەردەرروونی هەندێک لە ئاین پەروەران قورس بێت، بەڵام مادام بڕیارە هەردوولا شان بدەنە بەر شەن و کەو کردنی ئەم بابەتە، بەهەمان شێوە پێویستە هەردوولا بەرگەی ڕەوتی لێکۆڵینەوەکەش بگرن.

چونکە ئەگەر سەرنج بدەین، ئەوەهیچ کە نکوڵیکاران بەدرێژایی مێژوو نەیانتوانیوە و ناش توانن تەنانەت یەك بەڵگەش لەسەر نکوڵیکردن لە (ئەو) بهێننەوە، لەبەرانبەرەوە باوەڕداران و داکۆکیکارانیش، ناتوانن هیچ

بەڵگەیەکی مادیی و بەرجەستە لەسەر سەلماندنی، یاخود لەبارەی چییەتیی ئەوەوە بهێننەوە.

هەرچەندە ژیریی مرۆڤ ڕادەستی ئەوە بووە کە: (ئەو)، حەشاهەڵنەگرە، بەڵام تەنانەت یەك بەڵگەی مادیش دەست ناکەوێت کە ئاماژە بێت لەسەر ی، چوونکە وەك دواتر ڕوونی دەکەینەوە (ئەو) لە دەرەوەی بوندایە و ناکەوێتە ژێر یاسای شەش ڕەهەندەکە و ئەو یاسایە ناتوانێت بیگرێتەوە، هەرچیش ئەو یاسایە نەیگرێتەوە، ناتوانرێت هیچ چەشنە وەسف وێنا و پێناسەیەك بکرێت و هیچکام لەوانە وەرناگرێت.

بۆیە بەپێویستی دەزانم لەبەردەم خوێنەری خۆشەویستتدا دان بەو ڕاستییەدا بنێم کە تەمەنی نووسینمدا ئەمە یەکەم بابەتە کە لە نووسینیدا تووشی زۆرترین دڵەڕاوکە و ڕاڕایی بووبم، بە ئەندازێک کە چەندین جار نووسیم و بەشیاوم نەزانی و لەناوم برد و دیسان دەستم پێکردەوە و تا دواجار ئەمەی ئێستا لەبەردەستی تۆی خوێنەری بەڕێزدایە چوارەم هەوڵە لەنووسینەکەدا

لەبابەتەکەدا قسە لەسەر ئەو ڕاستیە دەکەین کە: مرۆڤ دەسەوسانە لەپێناسەی (بوون، وجود، هەستی، existence) دا، لەم ڕوانگەیەوە گەر مرۆڤ نەتوانێت پێناسە و وێنایەکی گشتگیر بۆ (بوون) بکات، ئەوا بەدڵنیاییەوە ناتوانێت، پێناسەی دەرەوەی بوون بکات.

چوونکە داکۆکیکارانی باوەڕدار خۆیان پێیان وایە: (ئەو) لە دەرەوەی (بوون) دایە و (بوون)، (ئەو) بەدیی هێناوە.

لێرەوە دەگەینە ئەو ئاکامەی کە پێناســـە کردن و ناســـاندنی (ئەو) ئەســـتەمە و هەرچیش پێناســـەکرا ئەوە ئەو نییە و غەیری ئەوە.

گەر بەزمانێکی سادەتر بڵێین: سەلماندنی (ئەو)، وەك بەڵگە و گەواهی مادیی و بەرجەســـتە، ئەســـتەمە، بەڵام لە رێگەی ژیرییەوە دەکرێت هەست بە جیلوە و گەشانەوەی (ئەو) و کارەکانی بکەین و ڕادەســـتی خۆیشی ببین، وەك بەڵگە نەوستێك [١] .

گرفتی نێوان هەردوو بەرەکە لێرەوە ســـەرهەڵدەدات کە، بەرەی نکوڵیکاران دەڵێن: ناتوانین باوەڕمان بەشـــتێك، یان هێزێك یان خوایەك ببێت کە نەتوانین هەســـتی پێ بکەین و تەنانەت نەتوانین وێناشی بکەین!

بەرەی داکۆکیکاریش، بۆ دەرباز کردنی خۆیان و بیر و باوەڕەکەیان، هەزار و یەك بەڵگەی نەسەلمێنراو دەهێننەوە.

---

[١] مەبەست لە - ئەو - ئەوەیە کە ئێمە لە کوردەواریدا بە: (خوا، خوا، پەروەردگار، یەزدان) ناوی دەبەین، وەك چۆن لەقورئان و دا بە زێراوی بەجێدا بە (هو) گوزارەی لێ کراوە. ئەمەش بە مەبەستی خۆلادان لە داوی بەرجەستە (تجسیم) کردن.

لەسەرێکی تریشەوە نکوڵیکاران ڕاشکاوانە دەڵێن: ئێمە باوەڕمان بەو خوایە نییە کە ئێوەی باوەڕدار وێنای دەکەن و باوەڕتان پێیەتی.

بوون و نەبوون، یاخود چییەتی و چۆنایەتیی و چەندایەتیی، ئەو هێزەی کە هەر گەل و نەتەوەیەك بەزمانی خۆیان، ناوێکیان لێ ناوە و ئێمەی کوردیش پێی دەڵێین: (خوا، خواوەند، پەروەردگار، یەزدان، ئاهورامەزدا)، بابەتێکی تەواو هەستیارە، بۆیە تا ئێرە هەر وشە و ڕاناوی (ئەو) م بۆ بەکار هێناوە، چوونکە گەر بنووسم: ئەو زاتە، یان ئەو کەسە، یان ئەو هێزە، یان ئەو بوونە... تاد، ئەوا بە دڵنیاییەوە هیچی وا دەرناچێت و ناتوانێت وێنایەك بدات بەخوێنەرکە، نەلایەق بە (ئەو) بێت و نە بیشتوانێت خوێنەر لەمەبەستی نووسەر تێبگەیەنێت!

چونکە (ئەو) بەدەرە لەهەموو ئەو پێوەرانەی کە ئێمەی مرۆڤ لەڕێگەیانەوە شتەکان دەناسین، یاخود دەناسێنین، وەك: کات، شوێن، دوورییەکان، شەش لاو ڕەهەندەکە.

واتە: (ئەو) مەحکووم نیە بەو کۆت و بەندانەی کە ئێمەی مرۆڤ، یاخود تەواوی بەشەکانی بوونە گشتیەکە مەحکوومین پێی، ئێمە مەحکوومین بە یاساکانی: کات، شوێن، یاسای عیلەت و مەعلول، یاسای شەش ڕەهەندەکە (سەرەوە، خوارەوە، پێشەوە، دواوە، ڕاست، چەپ).

بۆ نموونە: کە کەسێك لە جێگەیەکدا دانیشتووە، واتە: لەو چرکە ســـاتەدا و لە ڕووبەرێکی دیاریکراودا و بە هۆکارێکەوە لەوێیە و هەر شـــەش لاکەی ڕوون و دیارن، کەواتە: لەو چرکەساتەدا بەهیچ هۆکارێکی ترەوە، هەمان کەس، ناتوانێت لە هیچ جێگەیەکی تردا ئامادەیی و پابەرجایی ببێت، چوونکە مەحکومە بەو یاسایانەی سەرەوە کە باسمان کرد.

بەڵام (ئەو) مەحکوم نیە نە بەکات، نە بەشـــوێن، نە بەعیلەت و مەعلول.

واتە: لەیەك کاتدا لە هەموو شـوێنێکە و هیچ هۆکارێکیش بۆ ئامادەیی و حزوری لە جێگەیەکدا نییە.

یاســـای شـــەش ڕەهەندەکە ناتوانێت (ئەو) بخاتە ژێر کاریگەریی خۆیەوە، تا سـەر و خوار و پێش و دوا و ڕاسـت و چەپی بۆ دەســـنیشـــان بکرێت، هەرچیش لە دەرەوەی ئەم یاسایەدا بێت، قابیلی پێناسە نیە و دەس نادات بۆ پێناسە و وێنا و تەسـەور کردن، تەنانەت گەر بیشـگوترێت (ئەو)، یان (بوون - وجود - هسـتیی) ش ناکۆتا و (لامُتَنَاهي) ە، ئەویش خۆی لەخۆیدا هەڵەیەکی لۆژیکییە، چوونکە کە گوتمان: ناکۆتا و لاموتەناهیە، خۆی لەخۆیدا ناکۆتاش دیســـان چەشـــنێکە لە ســـنووردار کردن و وێنا کردن، ناکۆتا و لاموتەناهیش هیچکام لە شـــەش ڕەهەندەکەی نییە و بەواقعیی وەک خۆی هەرگیز وێنا ناکرێت.

بۆیە جێی خۆیەتی بڵێین: هەرچی سنووردار کرا و وێنا و پێناسەکرا و توانرا شەش ڕەهەندەکەی دەسنیشان بکرێت، ئەوە (ئەو) نیە، بەڵکو یەکێکە لە بەشەکانی بوون و بەدیهێنراوێکە لە بەدیهێنراوەکان. لێرەوەیە حەکیم و بیرمەند و فەیلەسوفە موسڵمانەکان، دووچاری چەندین لێکدانەوە و بیروڕای جیاواز بوون لەبارەی (ئەو) ەوە.

نامانەوێ بچینە سەر باسی ئەو لێکدانەوە و بیروڕا جیاوازانە، چوونکە لە تەوەرەی بابەتەکە دەردەچین.

بەڵام ئاماژە کردنێکی کورت پێویستە لەبارەی جیاوازیی دیدگا و ڕاو بۆچوونی فەیلەسوفە ڕۆژئاوایی و یونانیەکان لەلایەك و ڕاو بۆچوونی حەکیم و فەیلەسوفە موسڵمانەکان لەلایەکی ترەوە.

هەردوولا کۆکن لەسەر ئەو ڕاستیەی کە (بوون، وجود، هَستی، existence) سەرچاوە و سەرەتا و بەڕێوەبەرێکی هەیە، بەڵام لە وێناکردن و ناساندن و پێناسە کردنیدا، ناسازگاریی لە دیدگاکانیاندا هەیە. چوونکە وەك پێشتر گوتمان مرۆڤ، تەنانەت لە پێناسەی (بوون) خۆیشیدا دەسەوسانە، چوونکە مرۆڤ خۆی بەشێکی بچوکە لەو بوونە بەرینەی کە ناتوانێت سەر لە نهێنیەکانی دەربکات.

بەچەشنێك قوتابخانە فەلسەفیی و عیرفانییەکان لە ڕابوردوودا و لەژێاری ئیسلامیدا پۆلێن کراون بۆ دوو قوتابخانەی جیاواز: (مەشائیی، ئیشراقیی):

مەبەســت لە یەکەمیان (مەشــائیی) زۆرێک لە ڕۆژ ئاوایی و یۆنانیەکان و هەرکەسێکیش کە وەك ئەوان بیری کردبێتەوە، وەک یەعقوب کوڕی ئسـحاقی کندیی و فارابیی و ئەبوعەلی ئیبنوسینا و نەسیرەدینی توسیی و ئیبنورۆشدی ئەندەلوسیی و...تـاد. کە زۆربەیـان پێیـان وایـە: گـەردوون بەدیهێنەر و بەڕێوەبەرێکی هەیە. ئەم قوتـابخـانەیە لەســـەر پەیڕەو و بیرکردنەوەی ئەرسـتۆیی دامەزراوە و زۆر بەقووڵیی بایەخیان بەلۆژیکی ئەرســـتۆ داوە و دیـدگـایەکی نزیـک لە دیـدگـای ئەرستۆیان هەبووە، ڕای ئەرستۆش لەسەر خودا ئەوەبوو کە گەردوون پێویستی بە جوڵێنەری یەکەم هەیە، ئەم جوڵێنەرە یەکەمەش وەک چەشـــنێـک لە وێنـا کردن بۆ خوا لێـک دراوەتەوە.

مەبەســـت لە دووەمیشـــیان (ئیشرـاقیی) پێیان وایە: بوون (هەرچی بوونی هەیە) هەمووی لە نوور و ڕۆشـــناییەکەوە سەرچاوە دەگرێت کە ئەو ڕۆشناییە لە دەرەوەی بووندایە و جیایە لێی، هەرچیش هەیە، هەمووی ڕەنگدانەوەی ئەو ڕۆشـــناییەیە و هەریەك لە بوونەوەرەکان بەپێی تـایبەت مـەنـدیی خۆی، (ئـەو)، لـەبوونیـدا جیلوە دەکات وخۆی دەنوێنێ... (الله نور السماوات والارض).

بیروڕاکانی هەریەك لە (سوهرەوەردیی و هەلاج و موحییەدینی ئیبنولعەرەبیی و ئیبنولرۆشد) لەم ئاراستەیەدا نموونەن.

ئەوان پێیان وابوو (ئەو)، خۆی دیارە و دەرخـەری غـەیری خۆیەتی بۆ خۆی و غەیری خۆشی (الظاهرُ لِذاتِه والمُظهِرُ لِغيرِه) هەروەها پێیان وابوو، ڕۆشـــنایی ڕۆشـــناییەکانە (نور الانوار) واتـە: ڕۆشـــنـایی ئـەوە جیلوە بـە بوونی هـەموو بوونـەوەرەکان دەدات، هیچ کـەس و هیچ شـــتێك بوونی ســـەربـەخۆی نیـە و هـەمووان بوون ڕۆشـــنـایی و ڕوون بوونەوەیان لەوەوە وەردەگرن.

دەســـتەیەك لە ڕۆژئاواییەکان، دان بە ســـەرچاوەی بووندا دەنێن و باوەڕیان پێی هەیە و دانیش بەوەدا دەنێن کە ناتوانن دەرکی بکەن، دەســـتەبژێرێکیشـــیان نەیان توانیوە باوەڕ بەخۆیان بهێنن و، نکوڵیی لێ دەکەن و دەڵێن: گەردوون یەك پارچەیە و خۆســـەریی لەکاری بەردەوامدایە و خۆی خۆی بەڕێوە دەبات. بەواتایەکی تر هەردوولا ڕادەستی ئەو ڕاستییە دەبن کە: (بوون، وجود) بێخاوەن نییە و خالق و خاوەنێکی هەیە و هەریەکە و بەناوێکەوە و بەپێی فەرهەنگ و کەلتوری خۆی، گوزارەی لێ دەکـات و وێنـایەکی دەکـات، ئێمـەی کوردیش پێی دەڵێین: (خوا - خودا - خواوەنـد - یـەزدان - ئاهورامەزدا) بۆیە ئێمەش لەمەولا لەم نووسینەماندا بەناوی (خواوەند) ەوە ناوی دەهێنین.

لەناو ئەو چەند ناوەشـــدا بۆیە (خواوەند) هەڵدەبژێرین، چوونکـە ئـەوانـەی لافی خوایـەتی لێ دەدەن یـان ئەو وێنـا هەمەچەشـــنانەی کە لەژێر کاریگەری کەلتورەکان و ژینگە جیاوازەکانـدا بۆ خواوەند کراون و دەکرێن، زۆرن، ئـەوەش

كه شـــايســـتەی خوايەتيی بێت و دارای پێداويســـتيەكانی خوايەتی و خوابوون بێت، تەنها ئەوە و هەر ئەمەشـە واتای وشـــەی خواوەند. لەڕووی زمانەوانييشـــەوە، وشـــەی (خواوەند) وشەيەكی ڕيشە فارسييە و زۆربەی گەلە ئاريەكان و ئەفسانە كۆنەكانيان بۆ بەڕێوەبەری بوون و هەڵسوڕێنەری گەردوون بەكاريان هێناوە. واتاكەشی بريتيە لەوەی كە: دارای پێداويســـتيەكانی خوايەتييە، وەك چۆن دەگوترێت: بەهرە... بەهرە مەند، هونەر... هونەر وەند، يان... هونەرمەند، ئاوهاش دەگوترێت خوا... خواوەند. واتە: توانا و تفاقی خوايەتی هەيە.

واباشـــە هەردوولا و هەموو عەقڵمەندانيش ڕادەســـتی ئەو ڕاستييە ببن كە چەسپاندن و پێناسەی خواوەند و هەروەها دەرك و تەنانەت وێنا و پێناســـەی بوونە گشـــتيەكەش، لە دەرەوەی توانای مرۆڤدان. لەڕاستيشـدا هەر ئەوە داواكراوە لە باوەڕداران كە باوەڕی پێ بهێنن، پەيامە ئايينيەكان و كتێبە پيرۆزەكانيش جەخت لەســـەر ئەو چەشـــنە باوەڕهێنانە دەكەنەوە كە خواوەند، (مُسَـــلَّمَة) و بەڵگە نەويســـتە و لەدەرەوەی بازنەی ڕێســـاكاندايە و عەقڵ و ژيريی مرۆڤيش وادار (مُكَلَف) نەكراوە بە دەرك و وێنا كردنی (ماهيـة) و چيەتيی و چۆنايەتيی ئەو خواوەندە، چوونكە توانا و تفاقی ئەو بەدوادا چوونەی نييە و پێی نەبەخشراوە.

هەبوو نەبوو، بێجگە لە خۆی

هیچ کەس نەبوو، هیچ هەر نەبوو

یەکێک لەو پرسانەی کە فەلسەفەی بەرایی لێی دەکۆڵێتەوە پرسی خودایە لە ڕووی ئیسپاتکردن و ڕەتکردنەوەیەوە، بەو پێیەش کە پرسەکە بەتەواویی پرسێکی فەلسەفییە، فەلسەفەیە کە دەتوانێت ئەم پرسە شیکار بکات و ڕەهەندە ناڕوون و لێڵەکانی ڕۆشن بکاتەوە. مەبەست لەوەش کە فەلسەفە دەتوانێت ئەم کارە بکات ئەوەیە لە بنەڕەتدا پرسی ئایین نییە و بەو میکانیزم و میتۆد و شێوە ئارگیومێنتسازییەی لە ئاییندا هەیە، ئەم پرسە ڕۆشن نابێتەوە. چوونکە لە ئاییندا پرسی بوون و نەبوونی خوا یەکلایی بوەتەوە و ئەوەی هەیە ڕێگەیەکە لەپێناو گەیشتن بەو خوایە و کەوتنە پەیوەندییەکی ڕۆحییەوە لەگەڵی. لەڕاستیدا لەناو ئایندا شتێك نییە بەناوی سەلماندن و ئیسپاتی بوونی خوا، چوونکە لەبنەڕەتدا بابەتی خوا یەکلایی بووەتەوە و تەنانەت پرسیارکردنیش لەبارەیەوە بیدعە و لادان و چەشنێکە لە تاوان. سروشتی ئەم پرسەش وایە کە بە پرسیارکردن لەبارەیەوە ئەوجا دێتە کایەوە. بۆیە سەرەتا دەبێت پرسیارەکە قوڵ بکەینەوە و لە پرسیارەکە خۆی ورد ببنیەوە. داخۆ پرسیارەکە پرسیار ێکی جەوهەردارە یاخود پرسیارێکی بێ جەوهەرە.

پرســـیارکردن لەبارەی بوون و نەبوونی خوا دەمانخاتە ناو بازنەیەکی داخراو و بەچەشــنێک ئەو کاتەی کە دەگەینە ئەو خاڵەی خەریکە وونی ئیسپات دەکەین، بە بێ ئاگا گەیشتوین بە خاڵی دەسپێکی گومانمان لەبارەی بوونیەوە.

لەم حاڵەشدا سێ ئەگەر دێنە کایەوە:

یان ئەوەتا ئینســـانەکە خۆی دەداتە دەســـت ئیعتیقادێکی بەتاڵ جا چ بە هەبوون بێت یاخود بە نەبوون.

یان بەهۆی دیاریی نەکرانی ئەم ئیشـــکالیاتانەوە مرۆڤەکە هەر لەناو ئەم بازنەیەدا دەخولێتەوە.

یان بیری تیژ دەکات و ئەم بازنەیە دەشکێنێت.

لیرەدا کـاری ئێمە دیـاریی کردنی ئەو ئیشـــکـالیـاتـانەی پرســـیارەکەیە کەئەم بازنەیەی درووســـت کردووە، ئەویش لەرێگەی دیاریی کردنی سێ پنتی سەرەکیی لەم بابەتە.

یەکەم: سەرەتا با لە بوون بکۆڵێنەوە وەك جەوهەرێك.

کـاتێـك پرســـیـار لەبـارەی بوونی خواوە دەکرێـت، بوون یەکســـان دەکرێتەوە بەکۆی بوونەوەران، لەکاتێکدا بوون جـیـاوازە لە کـۆی بـوونەوەران، بەڵـکـو بـوون جەوهەری بوونەوەرانە، واتـا بوونەوەران بەهۆی بوونەوە بوونەوەرن، وەك چۆن دار ئاماژەیە بۆ جەوهەری دارەکان، بەو مانایەی

ئەوەی دارسێوێك دەكات بە دار، هەمان ئەو شتەشە كە دار هەناریك دەكات بە دار.

ئەم (هەمان شتەش) جۆرێك لە ستراكتۆرە و هەموو دارەكانی لەسەر بەندە.

جا كاتێك پرسیار لە بوونی خوا دەكرێت، بەبێ ئاگایی خوامان خســـتوەتە ناو كاتیگۆری (مقولة) ی بوونەوەرانەوە، واتە: خواش وەك هەر بوونەوەرێك جەوهەرەكەی بوونە.

بە مـانـایەكی تر خوا و دارێـك و بەردێك، یەك جەوهەریـان هەیە.

یان بە واتایەكی تر خوا هـاوبەشـــە لەگەڵ بوونەوەراندا لە ڕەگەز و لە جۆردا، لەكاتێكدا نابێ خوا هاوبەشی هەبیت. چ لە ڕەگەز و چ لە جۆردا، بەڵكو دەبێ خوا تاقانە بێت.

دووەم: بوون وەك پرۆسەی تەكامولی بوونەوەران.

بـوون، جـگە لەوەی دەلالەتە بـۆ جەوهەری بـوونەوەران، دەلالەتە بۆ پرۆسەی تەكامولی بوونەوەرانیش، واتا پرۆسەی بوون بە دار بە بەرد بە ئـاو... تـاد.، واتـا هە ر بوونەوەرێـك لەناو پرۆسـەیەكی تەكامولیدایە تا دەگاتە ئەوجی بوونی خۆی و دەبێت بەو ماهیەتەی كە لەپێناویدا هەیە.

واتە بوونەوەران لە بووندان تا دەگەنەوە بە ماهیەتی خۆیان. وەك چۆن دارێك، سەرەتا تۆوێکە و بەناو بووندا تێدەپەڕێت تا بوون و ماهیەتی دەبێتەوە بە یەك.

لێرەشدا دوو جۆر بوونەوەرمان هەیە، بوونەوەریك کە هیشتا لە بوون دایە و خەریکە گەشـــە دەکات و کامڵ دەبێت و هیشتا پرۆسەکە تەواو نەبووە، وەك دارێك.

بوونەوەرانێکیش کە لە بوون کەوتوون و لەم پرۆســـەیە دەرچوون، واتا لە بوون بوونەتەوە و بوون بە ماهیەتی خۆیان وەك بەردێك کە ئیتر لە بوون بوەتەوە و بووە بە ماهیەتی خۆی. بەو مانایەی ئیتر بەرد کامڵ بووە و لەمە زیاتر نابێت بە بەردتر، بەو مانایەی بەرد ناتوانێت بەردتر بێت.

ئەگەر بەم ڕۆشـــنیەوە خودا وەك بوونەوەر ســـەیر بکەین، دەبینین خواوەند بوونەوەرێك نییە ســـەرەتایەکی ناکامڵی هەبووبێت و ئیســـتا کامڵ بوبێت و بوبێت بە ماهیەتێك و ئیتر وەك بەردێك لە بوون کەوتبێت.

خواوەند بوونەوەر نییە تا وەك بەردێك لە بوون کەوتبێت. یاخود ســـەرەتا ناکامڵ بوبێت و بەناو بووندا تێپەرییێت و ئێســـتا کامڵ بووبێت، کەواتە خوا بوونی نییە وەك پرۆســـەی تەکامولی بوونەوەران.

سێیەم: بوونەوەر و هۆکارەکانی بوونی:

هەموو بوونەوەريك پێويستی بە چوار هۆكاری عەقڵی هەیە كە (ئەرسـتۆ) دەرکی بەم هۆكارە بنەڕەتیانە كردووە و تاكو ئێسـتاش نەتواندراوە نە بۆيان زياد بكرێت و نە لێيان كەم بكريت، ياخود بە تەواوی ڕەد بكرێنەوە.

ئەو چوار هۆكارە عەقڵییەش هەریەکە لە (هۆكاری ئامانج، هۆكاری مـاددی، هۆكاری وێنەیی، هۆكاری كردەیی) ن، لە زمانی عەرەبیدا ئەمە بە (عِلَّةُ الغَـائية، عِلَّةُ المَـادية، عِلَّةُ الصُــوَرية، عِلَّةُ الفَـاعلِيَّة) گوزارەيـان لێ كراوە، واتە: هەر بوونەوەريك بۆ ئەوەی لەجێگەیەکدا حزوری هەبێت ياخو پەيدا بێت، پێويسـتی بەم چوار هۆكارە هەیە بۆ حازر بوونی، هەر بوونەوەريك پێويسـتە ئامانجێك لە بوونيدا هەبێت و ماددەیەك و شێوەیەکی هەبێت، كارايیەکیش هەبێت كە ئەم سێ هۆكارەی كۆ كردبێتەوە، واتە: ئەو كارايیە، شـێوەكەی لەناو ماددەيەكدا و لە پێناو ئامانجێكدا هەڵ گرتبێت، ئەمە بەسەر تەواوی بوونەوەراندا جێبەجێ دەبێت.

با بێين ئەمە بەسـەر خوادا جێبەجێ بكەين، ئايا خوداوەند ئامانجی هەیە، بەو مانايەی ئايا ئەو لەپێناو هيچ ئامانجێكدا هەیە؟ ئايا شـێوەی هەیە؟ ئايا ماددەی هەیە؟ ئايا كارايیەك هەیە تا شـيوەیەکی لەناو ماددەيەكدا شـێوەگير كردبێت و لەپێناو ئامانجێكدا هێنابێتيە بوون؟ بێ گومان وەڵامی هەموو ئەم پرسـيارانە، نەخيرە و وەک سـەرەتاش گوتمان: هەموو كەسێكی ژيريش هەمان وەڵامی دەبێت.

ئەمە ئەو چوار پنتە بوون لە ئیشکالیەتی پرسیارکردن لەبارەی بوونی خواوە، کە بازنەیەکی داخراوی درووســـت کردوە و مرۆڤ تێیـدا دەخـولـووتەوە و نـاگـات بە هیچ وەڵامێکی درووست بۆ ئەم پرسیارە.

دەرەنجام گەیشـــتینە ئەو ڕایەی کە پرســـیارکردن لەبارەی بوونی خواوە، پرسیارێکە هەڵەی لۆجیکیی تیدایە، ئەگەرچی لە ڕووی ڕێزمانەوە پرسیارەکە بێ کێشەیە.

ڕاستکردنەوەی پرسیار لەبار ەی خواوە: ئەگەر بپرسین ئایا باوەڕت بە بوونی خوا هەیە؟ یان ئایا خوا بوونی هەیە؟ ئەوا هەڵەیەکی لۆجیکیمـان کردووە، ئەم پرســـیـارە نـالۆجیکیە یاخود ئەم پرســـیارە بێ جەوهەرە نـامانگەیەنێت بە هیچ شـــتێکی جەوهەردار، بەڵکو دەبێت پرســـیارەکە ئاوا بکەین: ئایا باوەڕت هەیە بە خوا؟ نەك بپرســـین: ئایا باوەڕت بە بوونی خوا هەیە؟ لە پرسـیاری دووەمدا ئەگەر هەرکەسـێك بپرســێت ئایا باوەڕ ت بە بوونی خوا هەیە؟ لە وەڵامدا دەبێ بگوترێت نەخێر، چوونکە یەك وەڵام هەیە، ئەویش ئەوەیە کە: لەبەر ئەوەی خوا بوونەوەر نیە. بەڵام ئەگەر پرسیارەکە لە بارەی باوەڕی کەســـێك بکریت و بگوترێت ئایا باوەڕت هەیە بەخوا؟ ئەوا ئەو کاتە دوو وەڵام هەیە، یـان بە بەڵێ، یان بە نەخیر.

کەواتە ئێمە دەبێ پرســـیار لەبـارەی بـاوەڕی مرۆڤەکانەوە بکەین، نەك لەبارەی بوونی خواوە.

ئەی پرسی خوا چی؟ لە دەرەنجامی ئەم گوتانەی سەرەوەمان پرسیار ێك سەر هەڵدەدات کە بریتییە لە: ئەی ئەو باوەڕەی خەڵکی نابێ لەســەر بنەمای شـتێك بێت کە لە ئارادابێت؟ ئەی نابێ خوا وەك خۆی لە ئارادابێت، وەك جیاوازێک لە کاتیگۆریی بوونەوەران لەڕووی ڕەگەز و چەشــن و جۆرەوە؟ لەڕاسـتیدا ئەم گوتانەی سـەرەوەمان بە هیچ شـێوەیەك خوا و ەك خوایەکی باڵا و بەرزتر لە بوون و بوونەوەران ئیســپات ناکات، بەهیچ شــێوەیەکیش ڕەدی ناکاتەوە، بەڵکو تەنیا ڕامالینی ئەو تەم و مژە بوو کە لەسەر پرسیارەکەیە.

لەوەش زیاتر ئەم گوتانە، خوا و پرسی خوا دەخاتەوە د ەستی یەکە بەیەکەی تاکە کەســـەکان، بەو مانایەی بۆ هەندێك کەس کەبـاوەڕی بەخـوا نییە، خـوایەك لە ئـارادا نیە، بۆ باوەڕدارێکیش خودایەك لە ئارادایە. چوونکە هەرکەســێك خوا لەناو خۆیدا پەروەردە دەکات، یاخود نایکات. بەو مانایە نا کەهەرکەســێك خوا لەناو خۆیدا درووســـت دە کات، چوونکە خودا درووســـــت نـاکرێـت، لەبەر ئەوەی خوا بوونەوەر نیە تا درووســـتی بکەین، بەڵکو بەو مانایە مرۆڤ خوایانە بژێت، خوداش تەنیا لەناو ئەوانەدا لە ئارادایە کە بە خودا دەژین، نەوەك بە شــتێکی تر. پێچەوانەکەشی هەر درووســتە، ئەو کەســەی خوایانە ناژێت و خوا لەناو خۆیدا پەروەردە نـاکات و بۆ هەر بارودۆخ و هەڵوێســتێکی ژیانی ناگەڕێتەوە بۆ خوا، ئەگەر ئەو کەســـە ئینکارییش بکات هەر

درووســـته. چوونکه بۆ ئەو کەســـە خوایەك لە ئارادا نیە و شتێك نیە بەناو ی خوایەکی باڵا و بەرزتر لە بوون.

ئەگەر ئەوە ڕاست بێت کە بەشێکی ناوەکیی مرۆڤ بە ڕووی خوادا دەکرێتەوە، ئەوا ئەوانەی ئەم بەشـــەی نـاو خۆیـان بەڕووی خوادا نەکراوەتەوە نـاتوانن بـاو ەڕ بەخوا بهێنن، ئەوانەشـــیان کە ئەم بەشـــەیان بە ڕووی خوادا کراوەتەوە، دەتوانن بێ باوەڕ بن.

دەچینەوە ســـەر ناونیشـــانەکەمان و دەڵێین: قســـەکردن لەســـەر ئەم پرس و بابەتە، نە تازەیە و نە کۆنە، واتە: بابەتە تازە کۆنەکە، یان کۆنە تازەکەیە.

بەواتـایەکی تر، لەو ڕۆژەوە ژیریی مرۆڤ کراوەتـەوە، تا ئەو ڕۆژەش ژیریی مرۆڤ ئیش دەکات، ئەم پرس و دەغدەغەیە بـەردەوام دەبێـت، بـەڕادەیـەك کـە یـەکێك لـەپرســـیـارە ســـەرەتاییەکان کە منداڵ دەیپرســێت لە پەروەرشـیاری، ئەم پرســـەیە و زۆر جار پەروەرشـــیارەکان تووشی شـــەرمەزاریی و ئیحراجیی دەبن لەوەدا کە ناتوانن وەڵامێکی ڕەزایەت بەخش بدەنەوە بە منداڵەکانیان، بۆیە بەشـــێوازێك لە شـــێوازەکان فریویان دەدەن و باسەکەیان لێ دەگۆڕن.

ئەو پرســـیارانەی کـە لـە منداڵیدا بێ وەڵام دەمێننەوە، لە هەرزەکارییدا جارێکی تر و بەگوڕ و تینێکی زیاترەوە، ســـەر هەڵ دەدەنەوە و خاوەنەکەیان، یان تووشی ســـەراســـیمە و حیرەت، یان تووشی هەڵچوون و هەڵەشـــەیی دەکەن، بەڵام

دواجار و لە تەمەنی کامڵ بووندا، دەگەڕێنەوە دۆخی ئارامیی و بەســـەرنجەوە قـەناعـەت بـەخۆیان دەهێنن لە بارەی خواوەندەوە، بەڵام کەســمان ناتوانین وێنا و دەرکی چییەتیی و چۆنایەتیی خوا بکەین.

یان ڕاســـتر بڵێین: بۆ ئەوە درووســـت کراوین کە بەدوایدا بگەڕێین.

لەوانەیە کایەکە سـەرلەنوێ لە پرسـیارکردنی منداڵەکانمانەوە سـەر هەڵ بداتەوە و، ئێمەش دیسانەوە هەوڵی خۆڵێ قوتار کردن بـدەنـەوە، وەك عـەرەب دەڵێت: (وهکذا دواليك... وهَلُمَّ جَرًّا) ئیتر ئەمە سرووشـــتی ژیانە و نە کەس دەتوانێت بەری پێ بگرێت و نەکەسیش دەستی بووە لە خولقاندنیدا، یاسا و پەڕاوێکە و لەسەری دەڕۆین.

ڕێچکەی درووست لەم بابەتەدا ئەوەیە کە چ لە پەروەردەی خێزانییدا و چ لە پەروەردەی ئایینیدا یان لە لێکۆڵینەوەی زانستیی یان لە کنە و بەدواداچوونی فیکریی و فەلسـەفییدا، پێویســـتە دان بەو ڕاســـتیەدا بنێین کە هیچ کەس و هیچ هێزێـك نـاتوانێـت بـەڵگـەی هـەســـت پێکراو (مَلمُوس - مَحسُوس) نە بۆ چەسپاندن و نە بۆ حەشالێکردنی خواوەند بخاتە ڕوو.

بەواتایەکی ڕوون و ڕەوانتر بڵێین: ڕاســـتە ناتوانرێت بەڵگەی قەناعەت بەخش لەسەر وێنا کردنی بخرێتە ڕوو، بەڵام هەر ئەو ژیریەی کە ناتوانێت وێنای بکات، پێمان دەڵێت: نکوڵیی

کردنیش لە (خواوەند)، هەڵەیەکی لۆجیکییە و دان نانیش بەبابەتەکەدا تاکە ڕێگەی ڕاســت و زامنی ئارامیی بەخشــینە بە دڵ و دەروون و کاروانی ژیان بەگشتیی.

هەر ئەوەی کە دوای ســەرهەڵدانی پرســیارە لۆجیکییەکەی کە دەپرســـێت: ئایا باوەڕت بەخوا هەیە و ئەزموون کردنی ئەو بابەتە، باسی خوا، یان باسی چییەتیی و چۆنایەتیی خوا، ئامادەیی و حزور پەیدا دەکات لە زەین و زاکیرەماندا، هەر ئەوە خۆی بۆخۆی بەڵگەیەکی لۆژیکیی و فەلسەفییە لەسەر بابەتەکە، چوونکە هەرشـــتێك لە زەین و مێشـــکی مرۆڤدا ئامادەیی و حزوری هەبوو، بەڵگەیە لەسەر (حصُول) ی ئەو شـــتە لە داکەوت و واقعدا، واتە: هەرچی و هەر شـــتێك تا حزور و ئامادەیی نەبێت لە واقیعدا، مرۆڤ ناتوانێت هیچ لەبارەی بوونی ئەو شـــتەوە دەس بخات و حاســـڵ بکات، بەڵام هەرکە ئەو (شـتە - ئیتر هەرچی بێت) حزور و ئامادەیی پەیدا کرد لە زەین و مێشکدا، ڕاستەوخۆ مرۆڤ دان دەنێت بەو شتەدا و بەدواشیدا دەگەڕێت.

لێرەدا بۆ ئەوەی بتوانین ســەرنجمان چڕتر بکەینەوە لەســەر بابەتەکە، پێویستە دوو شت لەیەکتر جیا بکەینەوە:

یەکەم: شــتانێک هەن ماددین و زانینیشــیان پەیوەســتە بە ئەزموون کردنەوە و بەهیچ شــێوەیەک پێش ئەزموون کردن ناکەون، وەک پەیبردن بە یاســـای ڕاکێشـــان و جازبییەت، واتە: تا بە ئەزموون نەبینین تەنەکان بە ســـەربەســـتیی لە

هەواوە دەکەونە خوارەوە ناتوانین پەی بەیاسـای ڕاکێشـانی زەویی ببەین، بۆیە ئامادە بوون و حزور و حسوڵی ئەم بابەتە و ئەم یاسایە دەکەوێتە دوای ئەزموون کردنەوە.

دووەم: کۆمەڵێک شت هەن پێش ئەزموونیش هەن و پێشی دەکەون، وەک: هاوڕێیەتیی، دادگەریی، ڕاسگۆیی... تاد. بەو واتـایەی ئەگەر بەهیچ شـێوەیەک کردەی دادگەرانەش نەبینین، دەزانین شتێک هەیە بەناوی دادگەرییەوە.

ئەمەش لەپێش ئەزموونەوەیە و ئەزموون کاریگەر و بەشداری سـەرەکیی نییە لە زانین و دەرک پێکردنیـدا، ئەمە وەک بەڵگەی ئەوەش کە مەرج نییە هەرچی بوو بە بـابەت و لە زەین و زاکرەماندا هاتوچۆی کرد لەواقعیشـدا هەبێت، وەک چۆن دەتوانین وێنای ئەسپی باڵدار و ماسیی شاخدار و فیلی هێلکەکەر و مریشکی شیردەر بکەین و لەواقعیشـدا هیچیان بوونیان نییە، یان وێنای ئەوە بکەین کە سەری مرۆڤ گوڵی لێ دەڕوێت، بەڵام ئەم شـتە ئەستەمە و هەرگیز ڕوو نادات، هەموو ئەمانەش پەیوەندییان بە شـێوەی کارکردی زەینی مرۆڤەوە هەیە کە زەین کۆمەڵێـک وێنە وەردەگرێـت و لەڕێگەی خەیـاڵەوە دەیـانلکێنێـت بەیەکەوە و بەمەش دەگوترێت: وێنەی خەیاڵی یان زەینیی، بۆیە وەک پێشـتر گوتمان: بە بابەت بوونی هەر شـتێک بەڵگە نییە لەسـەر بوونی ئەو شتە لە واقعدا.

ســـەرەڕای ئەمەش مێشـــک و زەینی مرۆڤ کاتێک وێنای شـتێک دەکات، تایبەتمەندیی و خاسـییەتی مادديیش دەداتە پـاڵ ئەو شـــــتەی کە وێـنـای دەکـات، وێـنەکـانی ئەم تایبەتمەندییەشی لە دونیای واقعەوە وەرگرتووە، بۆ نموونە: مرۆڤ کاتێک وێنای شـتێک دەکات ناتوانێت وێنای کشـانی ئەو شـتەی لەگەڵدا نەکات، کشـان بەواتای ئاوەی ئەو شـتە شوێنێک لە گەردووندا داگیر بکات و بارستاییەکیشی ببێت.

کاتێک ئاواش بیر لە خودا دەکاتەوە وەک ماددەیەک دەێتە خەیاڵیەوە، بۆیە هاتنە مێشک و زەین و حزووری ئەم بابەتە لای مرۆڤەکە بەڵگە نییە و دەکرێت تەنها وەهمێک بیت بۆی حاسڵ ببێت.

خواوەندیش بەئەزموون ســـەلمێنراوە، بۆیە مرۆڤ بەدوایدا دەگەڕێت.

ســـەبارەت بە پێناســـە کرن، یاخود وێناکردنی چیەتیی و چۆنایەتیی خواوەندیشــەوە، لۆژيك و مەنتیق پێمان دەڵێت: ئێمە دەتوانین بەجیا بەشـێك لە بەشــەکانی بوون و وجود، یاخود سـەرجەم بەشـەکانی بوون و وجود و هەسـتی، بە جیا جیا، دەرك و وێنا و پێناســـە بکەین، بەڵام بەو پێیەی کە خۆشـمان بەشـێکین لە بوون، هەرگیز ناتوانین دەرکی تەواو و وێنا و پێناسەی (بوونی گشتی، وجود، هَستی، existence) بکەین و، ئەو کارە بۆ ئێمەی مرۆڤ ئەســـتەمە، چوونکە ناتوانین بچینە دەرەوەی بوونە گشتیەکەوە، تا لەوێوە دەرکی

هەموو دوورایيەكانی بوون و هەر شــەش لاكەی (ســەرەوە، خوارەوە، ڕاســـت، چەپ، پێشـــەوە، دواوە) ی بكـەین و وێنایەكی تەواو و پێناسەی بكەین، (گالیلۆ) یەكەم كەس بوو لەڕێگەی تەلســـكۆپەوە توانی كورتە پێناســـەیەكی ڕووكاری گۆی زەویی بكات، كە زەویی شـــێوە گۆیە، ئیتر خۆ نەیتوانی بزانێ نـاوەوەی ئـەم گۆیـە چی تێـدایـە و كێش و ڕووبـەری چەنـدە و... تـاد. لـەكاتێكدا كـە گۆی زەویی بـەشـــێكی زۆر بچووكی بوونی گشتییە!

ئەگەر وێنا و پێناسـەی بوونی گشـتیی، یان تەنانەت بەشـێك لە بەشــەكانی بوون و هەســتیش، بۆ ئێمەی مرۆڤ ئەســتەم بێت، ئەی چۆن دەتوانین وێنا و پێناســـەی دەرەوەی بوون، یـاخـود بـەدیهێنـەری بوون بكـەین؟ بـەڵام بـەحوكمی ئامادەبوونەكەی و ئەزموون كردنی یاســـاگەردوونییەكان لە زەین و بیركردنەوەماندا، پێویستە دانی پێدا بنێین. (١)

---

(١) دەگوترێت پیتۆڵی ناودار (فەخری ڕازیی) تێ دەپەڕێت بەشــوێنێكدا و خـەڵـك ڕێزی لێ دەگرن و ڕێگـەی بۆ چۆڵ دەكـەن، پیرە ژنێكیش دەپرســـێت: ئەم پیاوە كێیە وا خەڵك ڕێزی لێ دەگرن؟ لەوەڵامدا پێی دەڵێن: ئەوە فەخری ڕازییە و هەزار و یەك بەڵگەی هەیە لەســـەر خواوەند. پیرەژنیش دەڵت: جا خوا ڕوون و ئاشـــكرایە، هەزار و یەك بەڵگەی بۆ چیە؟ ئەگەر هەزار و یەك گومانی نەبوایە لەســـەری، پێویستیی بەهەزار و یەك بەڵگە نەبوو بۆ سەلماندنی!

بیهێنەرە بەرچاوی خۆت، مانگ و خۆر و زەویی و هەموو ئەستێرە و هەسارە و گەلە هەسارە و کەشکەشانەکان و هەموو ئەوانەش کە مرۆڤ هێشتا نەی ناسیون و ناتوانێت ناویان بنێت، هەموو ئەمانە لە ڕەوی بەردەوامدان و دێن و دەچن، لەکوێوە دێن و بۆ کوێ دەچن؟

یان هەر وشەی (لەکوێوە) و (بەرە و کوێ)، خۆی واتای چییە و یانی چی؟

یان پێش (لەکوێوە) و، دوای (بەرە و کوێ) چیە و کوێیە و یانی چی؟

ئەمانە و دەیان و سەدان بێنە و بەرە و پرسیاری تر، کە مرۆڤ و ژیرییە سنووردارەکەی دەسەوسانە، لە قسەکردن و وێناکردن و تەنانەت هەندێ جار لە دەربڕینیش لە ئاستیاندا.

پێشتر گوتم: هەڵەی نکوڵیکاران لەوەدایە کە بەگوێی ژیرییان ناکەن.

دیسان هەمان دەربڕین بۆ داکۆکیکارانیش بەکار دەهێنمەوە و دەڵێم: هەڵەی داکوکیکارانیش هەر لەوەدایە کە بەگوێی ژیرییان ناکەن و ڕادەستی ئەو ڕاستیی و حەقیقەتە نابن، کە ژیریی مرۆڤ، تفاقی دەرکی چیەتیی و چۆنایەتی، سەرچاوەی بوون و بوون خۆی و خواوەندی بوونی نیە و پێی نەبەخشراوە، هەر بەو هۆیەشەوە داوای ئەو بەدوادا

چوونەی لێ نەکراوە، بەڵکو ڕام هێنراوە تا ڕادەستی ئەو سەرچاوەی بوونە ببێت و واز لە وێناکردنی و چیەتیی بوونی بهێنێت.

بەڵام بەداخەوە بەبێ گوێدانە ئەم ڕاستییە حەشاهەڵنەگرە و تەنانەت بەبێ گوێدانە ڕێنماییەکانی خواوەند و دەق و پەڕاوە پیرۆزەکانیش، هەندێ کەس لەبەرەی داکۆکیکاران لە کۆن و نوێدا، هاتن دەستیان دایە وێنە کێشان بۆ خواوەندی سەرچاوەی بوون و بەڕێوەبەری گەردوون، سەرکەوتووش نەبوون لە وێنە کێشان و پێناسە کردنەکەیاندا.

هاتن هەریەکەو لەدیدگای خۆیەوە و بە پێی ئەو فەرهەنگ و کەلتورەی کە باو بوو لە کۆمەڵگەکانیاندا، خوایان لەخەڵك کردە بوونەوەرێکی زەبەلاحی تورەی تۆڵەسێن، بە چەشنێك کە شەیدای ڕشتنی خوێن و گەرم کردنی ئاگری قین و ڕق بێت، جێگەیەکیان دەسنیشان کرد بۆ شوێنی نیشتەجێ بوون و مانەوەی و کورسیەکیشیان دانا تا لەسەری دابنیشێت، ڕێك چواندیان بەو پادشایانەی کە خۆیان زاڵ دەکرد بەسەر ژێردەستەکانیاندا.!!

هەروەها نهۆمێك لەئاسمانیان ناونا نهۆمی حەوتەم و گوتیان بارەگای ئەو، لەوێیە و کەس ناتوانێت توخنی کەوێت، جار و باریش دادەبەزێت بۆ نهۆمی یەکەم، تابزانێت حاڵی بەندە و کۆیلەکانی چیە و چی دەکەن و هەڕەشەیەکیان لێ بکات و

بە تووڕەییەوە نهۆمی یەکەم جێ بهێڵت و بگەڕێتەوە بۆ بارەگاکەی خۆی لە نهۆمی حەوتەم! (تعالى الله عَما يَصفون).

لەبیریان چووکاتێك دەڵێن: ئەو لەنهۆمی حەوتەمە، واتە: لەهیچ شوێنێکی تر نییە، یان کە دەڵێن: دادەبەزێت بۆ نهۆمی یەکەم، واتە: پێشـــتر لەوێ نەبووە و ئێســـتا هاتوەتە نهۆمی یەکەم، کەواتە نهۆمی حەوتەمی بەجێ هێشـتوە! (سـبحان رب السماوات والارضِ رب العرش عما يصفون).

ئەم وێنا کردنە نەشـــیاوە و دەیان وێناکردنی تریش، کە لە چیرۆکی بەر ئاگردان و ئەفســـانەی گەلانی جۆرا و جۆردا هاتوون، وێنا کردنێکن لەگەڵ ئەودا ڕێك نایەنەوە.

هەندێك لەســـەرانی بەرەی داکۆکیکار باوەڕیان بەخوایەکی لەم چەشــنە هێنا و هەوڵیاندا خەڵکیش وادار و ناچار بکەن باوەڕی پێ بهێنێت، تا لەوێوە بە هەوادارەکانیان بڵێن: ئێمە پشتیوانێکی وا بەهێز و بەتوانامان هەیە کە ئاوا تورەِ و دڵڕەقە لەگەڵ نەیارەکانماندا!

بۆ نموونە: نەوەی ئیسرائیل گوتیان بە موسا: تۆ و خواکەت بڕۆن بجەنگێن، ئێمە لێرە چاوەڕێتان دەکەین.

ئەم ڕێچکەیە توانی تارادەیەك خەڵکی سـادە ناچار بکات کە: تا (لە ترســـا بێت یان لە برســـا) وەك ئەوان بیر بکەنەوە و باوەڕ بەو چەشـنە بیرکردنەوەیە بهێنن و بەردەوام لێی بترسـن و هەمیشەش خۆیان بە تاوانبار و شایستەی سزادان بزانن!

بەڵام نە ئەوسا توانیان و نە ئێستاش دەتوانن، کەسانی چاوکراوە و ئەوانەی کە ژێرییان کارایە، ناچار بکەن تا باوەڕ بەو وێنا هەڵەیە بهێنن، چوونکە: ئاوا خوایەك کە لەو وێناکردنەدا هاتووە، ئەگەر بیشبێت، نە دەتوانێت خوایەتیی و خاوەنداریەتیی گەردوون بکات و نە شیاوی ئەوەشە ڕووی تێ بکرێت و بپەرسترێت.

ئەو کەسانەی کە ڕەواجیان بەم چەشنە وێنا و بیرکردنەوەیە دەدا، بیریان چوو بوو کە لەپەیامی دوا پەیامهێندا بۆ ڕێنمونیی مرۆڤایەتی، لەبارەی ئەوەوە فەرمویەتی: (لیسَ کمثلِه شیءٌ وهو السَّمیع البَصیر) ئیتر نازانم چۆنیان وێرا، دان بە بوونی شوێن و کورسی و دەست و قاچ و چاو و گوێ و جەستەی زەبەلاحدا بنێن بۆی و بە مرۆڤی سەردار و تورەی بچوێنن و لای بەندەکانی سیمای نەشیاوی بۆ بتاشن؟!

بگەڕێینەوە سەر باسی ئەم پرسە لەکۆمەڵگەی کوردیدا و بەتایبەت لەناو لاوانی خوێن گەرمی گەلەکەماندا و بزانین ئەم لالوت بوونەیان لەیەکدیی لەسەر ئەم پرسە، لە چییەوە سەرچاوە دەگرێت و هۆکاری لێك تێنەگەشتنی ئەم دوو تەوژمە چیە؟!.

لەدیدی نووسەری ئەم بابەت وخوێندنەوەیەوە، هۆکارەکان لەم چەند خاڵەدا چڕ دەبنەوە:

١. بەکار هێنانی پرسە ئاینی و فیکریی و فەلسەفیەکان، لەلایەن سیاسەت و دەسەڵاتەوە، بۆ مەرامی سیاسی یەکێکە

لەگرنگترین هۆکارەکان، ئەم دیاردەیەش لە مێژوودا ڕیشـــەی هەیە، لە هەڵوێستی دەسـەڵاتی ئەسـینا لەگەڵ (سـوقرات و ئەفلاتون) ە وە بیگرە تا دەگاتە، چۆنیەتی هەڵســـوکەوتی دەسـەڵاتدارانی سـەردەمە جیاوازەکان لەگەڵ پێغەمبەرەکانی ســـەردەمی خۆیاندا و دواتر چۆنیەتی هەڵســـوکەوتی حاکمی شـارەکانی ئەشـبیلیە و بەغدا و شـام لەگەڵ (ئیبنولڕوشـد و، هەلاج و، سورەوەردی و... تاد).

مێژوو شـــاهـدی ئەوەیـەکـە هـەمیشـــە دەســـەڵات و سـیاسـەتوانەکان هەوڵ دەدەن ئەم پرسـانە بکەنە هۆکار بۆ نانەوەی دووبەرەکیی و چاندنی تۆوی قین و ڕق لێ بوونەوە لەدڵی ژێر دەســـتەکانیاندا، تا وەك ئەو پەندەی کە دەڵێت: (مێش کێشەیان لەناو کەوێ، مرۆڤ دەتوانێ کەمێ بخەوێ)، بۆئەوەی خەڵك سـەرقاڵی کێشـمەکێشی- خۆیان بن و بیریان بەلای ستەم و نادادیی و ستەمگەریی ئەواندا نەڕوات.

ئەمەی کە گوترا بۆ هەردوو ئاراستەی پرسـەکە ڕاستە، نەك تەنها لایەکیان.

واتـە: هـەم بابـەتی بوون و هـەڵە وێناکردن و، هـەم بابـەتی نکوڵیی کردن، دژ بەیەك بەکار دەهێنرێن.

٢. وەك پێشـــتر ئاماژەی پێکرا، سروشـــتی مرۆڤ وایە و، وادیارە بوونیشی_ وادەخوازێت کە، هەمیشـــە ئەم پرســـە ئـامـادەیی و حزووری ببێـت لـە خـەیـاڵـدانیـدا و لـە هـەر قۆناغێکیشدا بەچەشنێك خۆی بنوێنێت.

نووســـەری ئەم بابەتە باوەڕی تەواوی هەیە کە، تەنانەت ئەوانەشـمان واپیشـان دەدەین باوەڕی تەواو و دامەزراومان بە خواوەند هـەیە، هـەنـدێ جـار و لـە خـەڵوەتـەکانمـانـدا، زەینمان دەبزوێت و پرســـیار دەوروژێت لە زەینماندا کە: خواوەند چۆنە و چیە و لەکوێیە؟، لەڕێگەی گفتوگۆشمانەوە لەگەڵ خۆماندا، دەکەوینە گفتوگۆ لەگەڵ ئەودا.

٣. نەبوون یاخود لاوازیی ناوەندێکی جێ متمانە کە بتوانێت دیدگاکان بەیەك بگەیەنێت و گفتوگۆی هێمن و ئامانجدار سازبدات لە نێوان هەڵگران و هەوادارانی دیدگا جیاوازەکاندا لەبارەی ئەم پرسە و چەندین پرسی تریشەوە، کە پێویستیان بەشـــەن وکەو و تاوتوێی ڕاشــــکاوانە و بێپەردە هەیە، بەڵام بـەداخــەوە زۆرێکمـان هــەوڵی پــەردەپۆش کردن و لــەبیر بردنــەوەیـان دەدەین و خـۆمـانـیـان لێ دەبوێرین، بـەڵام لەناکاوێکدا ســـەرە ڕێگەمان پێ دەگرنەوە و دیســـان داوای وەڵاممان لێ دەکەنەوە.

نموونەی ئەم بابەتانە: بابەتی (زایەند - جنس) و ســێکس و ڕۆشــنبیریی زایەندییە، مرۆڤ سروشـــتی وایە کە: غەریزەی ســێکســی و زایەندیی، بەشــێکی چالاك و جیانەکراوەیە لە هەست و جەستەیدا و هەمووامان بەئاشکرا و بە پەنهان، لە ڕێگەی ڕەواوە یان بەناچاریی لە ڕێگەی ناڕەواوە، بەگەڕی دەخـەین و بەکاری دەهێنین، بەڵام بە حوکمی دابونـەریت، باسکردنی بەنەنگی دەزانین!!

لەوەش هەڵەتر ئەوەیە کە هەموومان دەزانین چالاکترین غەریزەی جەستەمانە و هەمووشمان بە هەردوو ڕەگەزەوە لە تەمەنی هەرزەکارییەوە بیگرە تا مردن، بەکاری دەهێنین، بەڵام تەنانەت پرسیار کردنیش لەبارەیەوە بە نەنگیی و عەیبە دەزانین و ڕێگەش نادەین لە ناوەندەکانی خوێندن و پرۆگرامەکانیدا جێگەی بکرێتەوە.

لەکاتێکدا ئەم بابەتە و هاوشێوەکانی لە کتێبە فیقهیەکاندا بەڕوونی و بێ پەردە باس کراون و لەو بارەیەوە دەیان ڕێنمایی ئاینیی لە دەقی پیرۆزەوە بیگرە تا دەگاتە ڕێنومایيەکانی پێغەمبەران (سڵاویان لەسەر) هەیە.

٤. خاڵێکی ڕاشکاو و لەوانەشە کەمێك قورس بێت: دوور نیە زۆرێك لەوانەی کەلافی نکوڵیکاریی لێ دەدەن، یاخود هەندێك لە باوەڕداران بە نکوڵیکاری بوونی خواوەندیان دادەنێن، ئەوان لە ڕاستیدا نکووڵیی لە خواوەندی سەرچاوەی بوون و هەڵسوڕێنەری گەردوون، وەك ئەوەی کە هەیە، ناکەن، بەڵکو ئەوان کافرن بەو خوایەی کە هەندێك لە داکۆکیکاران باوەڕیان پێیەتی.

واتە: ئەوان بەخواکەی لای ئەمان کافرن، باوەڕیان بە خواوەندەکەی هەمووان هەیە، کە گەردوون بەڕێوە دەبات، ئیتر هەر ناوێکی لێ دەنێن ئەوە باسێکی ترە.

لەم بارەیەوە هەندێك لە عاریفەكان پێیان وایە كە: هەر لە بناغەوە ناولێنانی سەرچاوەی گەردوون بە هەر ناوێك، هۆكارێكە بۆ هەڵە وێنا كردنی ئەو.

یەكێك لەگرفت و ئاستەنگەكانی بەردەم تاوتوێی ئەم بابەتە ئەوەیەكە، خواوەند بدرێتە پاڵ و نیسبەت بدرێت بۆلای دەستەیەك و لەوێوە پێڕ و نەتەوە و گەلێك و تەنانەت ئومەتێكیش بكرێنە خاوەنی خواوەند... (پەنا بەخوا).

خواوەند خوای هەموو گەردوونە و خوای هەموانە و هەموانیش هی خواوەندن، بەیار و نەیاریانەوە و ... تاد.

لە پێش كۆتاییدا بەزمانێكی زانستیانە باسێك لەو پاوەر و هێزە بكەین كە (وەك پێشتر گوتمان) هەر یەكەمان و بەپێی فەرهەنگی خۆمان رێك كەوتوین و ناوێكمان لێ ناوە و ئێمەی كوردیش ناومان لێ ناوە (خوا - خواوەند) و بەو ناوەوە ڕاز و نیازی خۆمانی لەگەڵدا دەكەین و هانای بۆلا دەبەین.

دەتوانین بڵێین ئەو: ئەو هێزەیە (هەرچەندە وشەی هێزیش دیسانەوە چەشنێكی ترە لە شوبهاندنی نەشیاو، بەڵام زمان و دەربڕین لەوە زیاتر دەرفەتمان نادات)، كە بەپێی ئەو یاسایانەی دای ڕشتوون بۆ گەردون، لە زەویەوە تا ئاسمان، لە مەلەكەوە تا فەلەك، لە حەجەرەوە تا مەجەر، لە گەردیلەیەكەوە تا گەلە هەسارەیەك، لە دڵۆپە ئاوێكەوە تا دەریا و زەریاكان، لە چركەساتێكەوە تا كۆتایی كات و تا ساتی بەرلەكات... لە میلێكەوە تا پانتایی بێ پێوانەی گەردوون، لە

وردیله زیندەوەرێکی وشـــکانیی و ئاویی و هەواییەوە تا دەگاتە زەبەلاح ترین هەبوو لەهەر هەسارەیەکدا بێت، لە بەرزایی و پێش بـەرزاییـەوە تـا قوڵایی و خوار قوڵایی، لـەم ســـەری گەردونەوە و پێشیـــ ئەمســـەریەوە تا ئەوســـەری و دوای ئەوســـەریشیـ، هەر هەمووی بەپێی ئەو یاســا و ڕێســایانە دەجوڵێن و دەبزوێن و دێن و دەچن (كلٌ فی فَلَكٍ یسْبَحُون).

ئێمەی مرۆڤ هاتین لە ڕێگە و ســـایەی ئەو ژیریەوە کە ئەو پێی بەخشـــیبووین، بۆ خۆمان زمانمان پەرە پێدا و لقمان لێ کردەوە و دواتر قوتابخانەی فیکریی و فەلسەفیمان داهێنا و دواتر زانســـتەکانمان داهێنان و دابەشـــمان کردن بۆ چەند لقێك و ناومان لێنان: (فیزیا، کیمیا، هەندەســـە، جەبر، پزیشـکیی، فەزاناسـیی، هێزی ڕاکێشـان، یاسـای کێشـانە و پێوانە و فەلسەفە و... تاد).

ئەمانەشـــمان هەمووی بەهۆی ئەو کەمە ژیریەوە کرد کە پێمان بەخشراوە، من دەڵێم: لەلایەن خواوەندەوە پێمان بەخشراوە و تۆش هەر ناوێکت پێ خۆشـە لێیی بنێ، گرنگ ئـەوەیـە کـە هـەردولامـان دان بـەوەدا دەنێین کـە پێمـان بەخشراوە.

هەر ناسین وپێناسە کردنی (من) خۆی ئەستەمە، تا بگات بە پێناســـەی ئـەوەی کـە بوون و ژیریی پێ بـەخشـــیوم، لـە فەلســـەفەدا بابەتێك هەیە لەژێر ناونیشـــانی (من و غەیری

من)، هیوادارم خوێنـەر دەرفـەتی ببێـت لـەو بـارەیـەوە بخوێنێتەوە.

لەو بابەتەدا پرســـیار لە ماهیەت و چیایەتیی (من) ەوە دەکرێت.

لـەوێ دەگوترێـت: ئـەگـەر بتوانرێـت مرۆڤ دانـە دانـە ئـەنـدامـەکانی جـەسـتـەی لێك جیا بکرێنـەوە و بخرێنـە بەرانبەری و لەو کەســـە بپرســـیت: ئەوانە چین؟ دەڵێت: بەشـــێکن لە من، بەڕاِدەیەك ئەگەر هەموو جەســـتەی بە ســـاغیی یان بە پارچـەکراویی، بخرێتە ئەو بەرەوە و لێی بپرسرێت ئەوە چیە؟

ئەو دەڵێت: ئەوە لاشە و جەستەی منە!

ئەم منە چیە؟! تـەنها خوا خۆی و ئەوانەش کە ئەو وەک خۆی دەنـاســـن، لەم منە تێـدەگەن، وەک پێغەمبەران و گەورە عارفان هەست زیندووەکانی بوارە جۆراوجۆرەکان.

واتە: ئەگەر دەرکی (من)، هێندە سـەخت بێت، ئاخۆ دەرکی غەیری من، چەندان هێندەی تر سەخت و دژوار بێت؟

بەســـەرهاتێك بەنموونە دەهێنمەوە و هەوڵ دەدەم کۆتایی بەو باســـە بهێنم کە خۆم لەئێوە زیاتر حەزم لەکۆتایی پێ هێنانیەتی:

دەگێڕنەوە (سـولّتان مەحودی غەزنە) ڕێی دەکەوێتە شـارەدێی (خەرەقان) و بانگەواز دەکات کەسـایەتیی و پیاو ماقوڵانی شـارەدێکە بێنە دیداری، پاش دیدارەکە ئاگادار دەکرێت کە (ئەبولحەسـەنی خەرەقانی) کەسـایەتیەکی ناوداری ناوچەکەیە و خاوەنی خانەقایەکی دیارە، ئامادەی دیدارەکە نەبووە، سـولّتان بە هەواڵەکە تووڕە دەبێت، یەکێك لە ڕاوێژ کارەکانی پێشـنیاری ئەوەی بۆ دەکات کە: سـولّتان سـەردانی ئەو بکات و لەوێ پرسـیاری نەهاتنەکەی لێ بکات!

سولّتان پێشنیارەکە پەسەند دەکات و لەگەڵ ڕاوێژکارەکەیدا شەو دەچن بۆ خانەقای خەرەقان، لەوکاتەدا ئەبولحەسەن سەرقاڵی وتاردان دەبێت بۆ هەوادارەکانی.

سـولّتان و هاوڕێکەی دەچنە ژورەوە و، هەرچەندە پۆشـاك و سـیماشـیان لە پۆشـاك و سـیمای موریدەکان ناچێت، بەڵام فـەرموویـان لێ دەکـەن و دادەنیشـن، پـاش وتـارەکـە، (ئەبولحەسـەن) دەچێتە لایان و بەخێرهاتنیان دەکات، سـولّتان دەپرسێت لە خەرەقانیی: بۆچی نەهاتی بۆ دیدارمان و فەرمانت شکاندین، نازانی خواوەند فەرموویەتی: گوێڕایەڵی خوا و پێغەمبەر وکار بەدەستەکانتان بن؟

شـێخیش بەو پێیەی کە هەوادار و دەروێشی هەیە و هەرەشـەی نەهاتنەکەشی لەسـەرە، پێویسـتە وەڵامێك بداتەوە هەم خۆی دەرباز بکات و هەم وانەیەکیش بێت بۆ

هەوادارەکانی و بۆ سـولْتانیش، بۆ یە دەڵێت: قوربان ڕاستە خواوەند وای فەرمووە، بەڵام من هێندە ڕۆچووم لە بڕگەی یەکەمدا کە دەڵێت: (گوێڕایەڵی خواوەند بکەن) و مەبەستمە جێبەجێی بکەم، بیرم بەلای بڕگەی دووەمیشەوە نەماوە، تابگات بە بڕگەی سێیەم!

لەکۆتاییدا دەڵێم: خۆ دەرخستن شانازیە و خۆشاردنەوە نەنگیە، باوەڕت بەهەرچی هەیە، یان باوەڕت بەهەرچی نیە ئازادیت.

نە شەرم بکە و نە خۆشت هەڵکێشە، بەڵکو بەپێی بیروڕاکەی خۆت بیر بکەرەوە و هەرواش بنووسە و واش قسە بکە، تەنانەت واش هەڵس وکەوت و ڕەفتار بکە.

هەڵەیە گەر بتەوێت بەزۆر و بەسەپاندن، وا لەخەڵك یان تەنانەت وا لەکەسە نزیك و هاوڕێکانیشت بکەیت، وەك تۆ و لە فلتەری تۆوە بیر بکەنەوە و بژاردەی تۆ هی ئەوان و ناپەسەندت هی ئەوانیش بێت. بیرت بێت: وەك چۆن تۆ ئازادیت، هەموانیش ئازادن. باشترە ڕێز لە بژاردەی بەرانبەرەکەت بگریت، نەك سوکایەتیی پێ بکەیت. تەنها لەو کاتەدا مافی ڕێگریت هەیە کە سوکایەتیی بە بیروڕات بکرێت، یان هەوڵی ناچار کردنت بدرێت بە باوەڕهێنان بە شتێك کە باوەڕت پێی نەبێت.

چۆنت پێخۆشە وابژی، بهێڵە با کەسانی تریش بەو شێوەیە بژین کە پێیان خۆشە.

ئیبراهیم میکه عەلی...

۞ لەدایك بووی ســــاڵی (١٩٦٧) ی گوندی (گوڵپ) ی سەربە ناحیەی (بیارە) ی هەورامانە.

۞ خێزاندارو باوکی (٨) منداڵە، چوار کچ و چوار کوڕ.

֍ بڕوانامەی زانستیی و بەکالوریوسی هەیە لە بواری زانستە شەرعیەکاندا و خوێندکاری ماستەرە لە کۆمەڵناسیدا.

֍ تەمەنێکە سەرقاڵی خوێندنەوە و نوسین و وەرگێڕانە، لە بواری هزری ئسلامیدا، ئێستاش مژوڵ و سەرقاڵی توێژینەوە و نووسین و وەرگێڕانە لە هزری ئایینیدا.

֍ خۆی بەدوور دەگرێت لە دەمارگیریی و قەناعەتی تەواوی هەیە، وەك چۆن ئەو ئازادە، ئەوانی تریش ئازادن لە بیرکردنەوە و دەربڕینیاندا، بەڕێز گرتن لە حەریمی بەرانبەر.

֍ خاوەنی دونیا بینیی و بیرکردنەوەی تایبەتی خۆیەتی و زیاتر لە (٢٠) بەرهەمی چاپکراوی گەورە و بچوکە لەنووسین و وەرگێڕان.